

ISPOD RADARA

*Sećanja na Drugi svetski rat na
Kosovu*

Odmah nakon Drugog svetskog rata, koji je završen pre sedamdeset godina, počela je borba za kontrolu nad ratnim sećanjima. Na Kosovu, različita sećanja su tvrdila da su ona jedina istina: postoje sećanja na herojsku antifašističku borbu, ili komunistički pokret otpora, sećanja na etnički motivisana ubistva od strane partizana, kao i mitske priče o životu pod italijanskom i nemačkom okupacijom, koja se kreću od hvalospleva do tragičnih sećanja. Svaka od ovih sećanja su, u različitim vremenima, bila zvanična, gurajući sva druga ispod radara.

Ova izložba nastoji da se suprotstavi ideji da postoji samo jedna istina u vezi sa istorijom Drugog svetskog rata na Kosovu, kao i tome da je samo jedna strana – bili to Albanci ili Srbi, nacionalisti ili socijalisti – vlasnik apsolutne istine. Nema nikakve istine u homogenim sećanjima koji potiču od nekakvih apstraktnih ideja o narodu. Homogena sećanja su lažna, zato što su nekritička, i zato što negiraju neprijatne realnosti, recimo one koje govore o ratnim zločinima počinjenim od strane svog naroda. Ovakva sećanja su naročito lažna zato što ne prepoznaju različitosti koje postoje unutar svake grupe.

Usmene istorije nam pružaju mogućnost da razbijemo monopol nad istinom, bez obzira da li na taj monopol pretenduje država, nacija ili određena politička grupa; umesto toga, u prilici smo da čujemo priče koje su ispod radara. Predstavljamo vam kratke priče o pojedincima koji su igrom slučaja bili protagonisti velikih događaja. Iako se oni poistovećuju sa većim grupama, svi su oni donosili lične odluke i izbore u vreme kada je slobodan izbor bio nemoguć - u vreme velikih pokreta ljudi i ideja koji su dominirali Kosovom. Ponekad, oni bi našli sebe na suprotnim stranama zbog lojalnosti prema različitim idejama ili mestima. Prepričavanjem svojih iskustava, oni, ili njihove porodice, nam takođe govore o tome, pod kojim su sve pritiscima bili, i daju uputstva o tome kako da razumemo njihove priče i istoriju.

Vahide Hodža na regionalnoj konferenciji antifašističke omladine, Đakovica, 18. novembar 1944. godine

Vahide Hodža (1926-2013) je ceo svoj život provela kao nastavnica, reformatorka i aktivistkinja. Tokom Drugog svetskog rata bila je aktivna u radu omladinskog antifašističkog pokreta gde je i upoznala svog budućeg supruga, partizanskog vođu i lidera u posleratnom Kosovu, Fadila Hodžu. Pre nego što je umrla, bila je predsednica udruženja veterana antifašističke borbe za oslobođenje Kosova.

“Konferencija je počela, prvo pozdravne reči [...] govornici su započeli svoj izlaganja, “Komandant dolazi!” Mi smo svi ustali i aplaudirali [...] Ja nisam videla komandanta. Znala sam da je Fadil Hodža komandant, ali nisam znala ko je on. Nakon pozdrava, nastavio je da ide kao vojnik i otišao. Ali, organizatori [...] su nas obavestili da će uveče biti organizovana igranka kako bi se zabavila delegacija koneferencije. I ja sam otišla, sela sam sa prijateljem iz Prizrena. Kada je muzika počela, komandant je došao, prišao nam je, i rekao je mom prijatelju: “Da li ćete mi dozvoliti da pozovem vašu prijateljicu na ples?” [...] Kako i zašto je došao baš do mene? [...] Jer sam ga pozdravila tokom konferencije, ustala sam i rekla sam mu šta su bile aktivnosti Omladinskog ženskog antifašističkog pokreta iz Prizrena, i čestitala sam na organizovanju konferencije. To je bilo sve!”

Izdvojeni deo iz intervjua koji je vodila Antigona Čena Kačaniku i prikazan na njenom programu „Pa Skenar“ (Bez scenarija).

" O SHOK, *Sadik Stavileci* BIR I KOSOVËS KREHNIKE, SHKRIVE TRUPIN TËND TË THYER E TË KËPUTUR PREJ TUBERKOLOZIT, PO KU RRIHTE ZËMRA E HEKURT DHE E MBRUJTUR ME NIË IDEAL TË LARTË, TI LUFTOVE DHE PALE JETEN PËR LIRINË E POPULLIT TONË . "

Enver Hoxha

ANTAR P.K SH. 8-XI-1941
HERO I POPULLIT

Sadik Stavileci, nacionalni heroj.

Sadik Stavileci (1915-1942) je ubijen u Tirani od strane pripadnika italijanskih trupa zajedno sa Vojo Kušijem i Džordži Martinom, a sva trojica su bili pripadnici komunističkog pokreta otpora. Posle rata, jedino Vojo Kuši je bio slavljen kao nacionalni heroj. Škeljzen Malići, Sadikov rođak, govori o tome kako je porodica Stavileci kreirala apokrifnu priču o njemu da bi razumela izostanak šireg prepoznavanja Sadikovog herojstva.

“Prema ovoj legendi [...] nije bio Vojo Kuši junak koji je skočio na neprijateljski tenk, već je to bio upravo Sadiku, ali eto istinu su namerno iskrivili Enver Hodža i Partija rada, jer je moj ujak, kao jedan od rukovodilaca grupe mladih komunista, u vreme kada se radilo na ujedinjenju raznih grupa i formiranju Komunističke partije Albanije, navodono bio protiv izbora Envera Hodže na čelo partije. Drugi razlog za retuširanje događaja, naravno prema verziji koju sam čuo i od ujaka Tasima i bake Zuhre, bilo je Sadikovo kosovsko poreklo. “U Albaniji imaju predrasude prema Kosovarima. Oni nas ne vole... Čak i komunisti, iako se predstavljaju kao internacionalisti, imaju predrasuda prema Kosovarima, smatraju ih brđanima i prostacim”. [...] Nisam slepo verovao ovaj apokrifnoj verziji [...] U našoj porodici se jednostavno pamtilo to što se Sadik izjasnio protiv Envera Hodže. Od detinjstva sam to ima kao argument više da budem antienverista. Bio sam ubeđen da je ujak Sadik dobro procenio karakter Envera Hodže.”

Izdvojeni deo iz knjige Batona Hadžije „Shkëlzen Maliqi – Shembja e Jugosllavise, Kosova dhe rrëfime te tjera“ Kosovo i raspad Jugoslavije, sa albanskog preveo Anton Berišaj, MOSTART, Beograd, 2014

Ćerim Vasoli (1912-?)

Priča o Ćerimu Vasoliju prema rečima njegovog unuka,
Perparima Vasolija.

“ Ćerim je rođen 1912. godine u Orlanu, blizu mesta gde se danas nalazi jezero Batlava, s tim što u ono vreme tu nije bilo jezera - tu je bila dobra, plodna zemlja na kojoj je porodica Vasoli radila. 1941. godine četnici su došli u ovu oblast i ubili petoricu Ćerimove braće. Jedino su on i njegov mlađi brat preživeli masakar i uspeali da pobegnu u Prištinu. [...] Nemamo nikavih uspomena na Ćerima, osim jedne fotografije veličine slike za ličnu kartu koju sada držim kao skrinsejver na ajfonu. [...] Dugo nakon što su njegova braća stradala u masakru, Ćerim je posećivao porodicu u Prištini jedino noću. Nikada nije spavao kod kuće. Da li se krio u planinama? Od koga? Da li je bio uključen u borbu? [...] Jedino što sigurno znamo je da je bio uhapšen 1946-1947. godine i odveden u zatvor u Požarevac iz kojeg je pobegao [...] Onda je ponovo primećen 1948. godine od strane jednog čoveka iz Prištine koji je bio Titov vojnik, raspoređen na granici sa Italijom. To je bilo vreme velikih tenzija između Jugoslavije i Italije i vojska je bila u pripravnosti sa obe strane granice. Ovaj vojnik je prepoznao Ćerima, iako kaže da je nosio italijansku oficirsku uniformu. Rekao je: „Zaboravi na sve, svi u tvojoj porodici su ubijeni, nemaš više nikoga.“ Želim da verujem da je ovo bio razlog zbog kojeg se nikada više nije vratio.”

Sulejman Beg **Krieziu** sa italijanskim oficirima, Đakovica, Dan zastave
1941. ili 1942. godine

Sulejman Beg Kryeziu sa italijanskim oficirima, Đakovica, Dan zastave
1941. ili 1942. godine

Priča o Suljejanu Beg Krieziu prema rečima njegove praunuke Šćipe Maljuši

“ Suljejan Beg Krieziu je bio guverner Đakovice i parlamentarac u Kraljevini Jugoslaviji od 1925. do 1941. godine [...] Od 1941. do 1943. godine bio je samo guverner Đakovice [...] Bilo je skoro očekivano pretpostaviti da su svi vodeći zvaničnici bili kolaboracionisti kada su italijanski fašisti okupirali Đakovicu. Međutim, moj deda nije bio ničiji agent [...] Uvek je nosio nacionalnu uniformu, jer je želeo da naglasi svoje nacionalno poreklo, dok se trudio da se slaže sa okupatorom da bi mogao da zaštititi svoj narod.

1944. godine, kada su Italijani napustili Đakovicu [...] nemački nacisti su došli u njegovu kuću i Džafer Deva ga je otvoreno pitao: „Reci nam ko su komunisti u ovom gradu. Reci nam njihova imena.“ „U ovom gradu nema komunistu,“ to je bio dedin odgovor. [...] „Kako bih mogao da odam njihova imena, većina mladih u Đakovici je protiv okupacije, ali oni nemaju pojma ni šta znači biti komunistu; odati njihova imena bi značilo izdati sopstvenu decu,“ rekao je svojoj ženi.

Neposredno pre nego što su komunisti preuzeli vlast, neko je rekao Nemicima da je moj deda krio i štitio komuniste [...] Poslali su ga u nemački logor u Austriju gde je i proveo tri godine. Posle rata i nova Jugoslovenska komunistička vlada je mog dedu proglasila ratnim zločincem. Nije mogao da se vrati na Kosovo, jer bi u tom slučaju bio streljan kao što su streljali njegova dva sina. Prvo je otišao u Italiju, ali tamo nije mogao da se smesti, pa je otišao u Izmir, u Tursku [...] Nikada ponovo nije video svoju porodicu.”

Emruš Miftari je bio dobrovoljac na strani republikanskih snaga u španskom građanskom ratu 1936. godine

Emruš Miftari (1909 -1944) je rođen u Peći, školu je pohađao u Korči, a kasnije je bio kadet u vojnoj akademiji u Tirani. On je ubijen 1944. godine od strane Jugoslovenske tajne službe OZNA zbog sumnje da je bio nacionalista i britanski špijun.

„Moji otac je ubijen, upucan...negde pred kraja '44. ili početkom '45. godine... Imala sam nešto više od deset godina kada mi je otac umro...

Godine 1937. izbio je rat u Španiji. U to vreme je moj otac otišao u Španiju kao dobrovoljac, zajedno sa Velji Dedom, Džemailj Kadom i Šaban Bašom... Oni su bili deo bataljona „Garibaldi“ čiji je sekretar ili vođa bio Luidi Longo... tu su bili poznati pisci kao Orvel, takođe, Hemingvej je bio tu... Moj otac je imao levičarske ideje.

Kada su oni kapitulirali, mislim, Španski rat, oni su otišli u Francusku... [Kralj] Zog nije im dozvolio da se vrate u Albaniju pošto su bili komunisti i iz tog razloga, moj otac je pošao u Turku, za Palestinu - mislim, otišao je u one istočne države...On se vratio iz Turske i, normalno, pridružio se Komunističkom pokretu u Peći... on je takođe otvorio prvu knjižaru u Peći. Knjižara se zvala „Skenderbeg knjižara – braća Miftari“.

Izgovor za njegovo ubistvo je bio da je, on navodno, bio deo [britanske] obaveštajne službe pošto je znao engleski i plus je imao za prijatelja nekog Flavija Kingstona. Iz tog razloga oni su i oduzeli njegovo bogatstvo.

Bedri Pejani, sa porodicom u Peći. Datum nepoznat

Bedri Pejani (1885-1946) se rodio kao Bedri Tači, ali je promenio prezime da bi naglasio svoje rodno mesto, što je u ono vreme bio običaj. Bio je istaknuti član Albanskog nacionalnog pokreta pod Otomanskom vlašću. Prisustvovao je potpisivanju Albanske deklaracije o nezavisnosti 1912. godine. Na konferenciji u Versaju, 1919. godine, predstavljao je Kosovo. Bedri Pejani je bio jedan od osnivača Kosovskog komiteta i vođa Narodne albanske partije koju je formirao Fan Noli.

Dok je bio u egzilu, pošto ga je na smrt osudio albanski lider Ahmet Zogu 1924. godine, postao je lider Komiteta za nacionalnu odbranu Kosova, koga je politički i finansijski podržavala komunistička internacionala, Kominternu. Tokom fašističke italijanske okupacije Albanije, bio je uhapšen kao boljševik i pritvoren, sve do kapitulacije Italije 1943. godine. Kada su Nemci smenili Italijane, Pejani je osnovao Drugu prizrensku ligu zajedno sa Džafer Devom, uz podršku okupatora. Druga prizrenska liga je nadgledala talas nasilnih proterivanja srpskih i crnogorskih zajednica koje su se bile naselile u ta mesta nakon Prvog svetskog rata. 1946. godine Pejanija su uhapsili partizani. Nedugo zatim, navodno je otrovan dok je bio u bolnici, gde je bio zadržan zbog zdravstvenih problema.

Abdulah Zajmi sa grupom učenika, 1943-1944. godina,
Novi Pazar

Abdulah Zajmi (1922-2001) je bio učitelj, prevodilac i autor udžbenika. Sledi izvod iz njegovih memoara:

“ 27. decembra 1942. godine Ministarstvo obrazovanja Albanije [...] me je postavilo za učitelja u Suvom Dolu. Nisam znao gde se Suvi Dol nalazi, ali srećom, dok sam studirao pedagogiju imao sam bliskog prijatelja iz Rožaja, zvali smo ga Šućo “Bošnjak.” Zajedno sa njim, otišao sam u Peć i odatle sledećeg dana pešačio do Rožaja. Stigao sam do njegove kuće kasno noću. Posle dva dana, sa prijateljem sam pešačio do mesta Tuti; išli smo kod Šemsedina Hadrije, koji je bio sekretar u okružnoj kancelariji, dok je na njenom čelu bio Nedžat Begoli. Posle nekoliko dana, čovek iz opštine Suvi Do je stigao, pa smo otišli tamo. Nemoguće mi je da opišem iskustvo upoznavanja sa meštanima. Svi su bili Albanci.

Odveli su me do zgrade koja je služila kao škola [...] Učenici su me čekali (oko 20-30 dečaka) obučeni u nacionalne kostime [...] odlično su govorili albanski. Posle nekog vremena, sekretar iz opštine je došao, on je bio jedini zaposleni u celoj opštini. I on je, kao i većina drugih odraslih muškaraca tamo sa sobom nosio oružje. U toj oblasti su se često dešavale krvave borbe između partizana i četnika, partizana i italijanskih okupatora, između Albanaca (bošnjaka, muslimana) i četnika, pa je zato svako bio naoružan i uvek spreman da se brani.”

Izložba
ISPOD RADARA
Sećanja na Drugi svetski rat na Kosovu

Kosovska Inicijativa za Usmenu Istoriju
9. maj, 2015
Priština, Kosovo.

Fabrizio La Rocca (Dizajn)
Anna Di Lellio (Tekst)
Lura Limani (Proizvodnja)

Posebno se zahvaljujemo svima onima koji su podelili svoje
lične i porodične arhive.